Тетяна Бербец,
аспірант Уманського
державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ЗАСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ САМОСТІЙНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

У статті розкрито сутність поняття «засоби навчання», визначено їх роль у формуванні досвіду самостійної творчої навчально-діяльності школярів. Описано класифікацію дидактичних які доцільно використовувати під час організації самостійної проектно-технологічної діяльності учнів у шкільних майстернях та охарактеризовано підходи до розробки, конструювання та використання вище значених засобів.

Ключові слова: *самостійна діяльність, засоби навчання, самостійність, трудове навчання.*

В статье раскрыта сущность понятия «средства обучения», определена их роль в формировании опыта самостоятельной творческойучебно- трудовой деятельности школьников. Описана классификация дидактических средств, которые целесообразно использовать при организации самостоятельной проектно-технологической деятельности учащихся *в школьных мастерских и охарактеризованы подходы к разработке, конструированию и использования вышеуказанных средств.*

Ключевые слова: *самостоятельная деятельность, средства обучения, самостоятельность, трудовое обучение.*

The article reveals the essence of the concept of «aids of teaching»,it defines their role in forming the experience of independent creative educational and labour activity of the students. The paper describes the classification of didactic tools that should be used during the organization of an independent designing and technological activities of the students in the school workshops and describes approaches to development, construction and usage of the above mentioned products.

Key words: independent activity, aids of teaching, independence, labour classes.

Обов’язковим елементом організації самостійної навчально-трудової школярів на уроках трудового навчання є комплекс дидактичних засобів, що формують разом зі змістом технологічної освіти її інформаційно-предметне середовище. Тобто, разом з метою та змістом технологічної освіти, формами і методами навчально-трудової діяльності засоби навчання належать до основних компонентів дидактичної системи.

До дидактичних засобів відносять об'єкти будь-якої природи, які є сенсомоторними стимулами, що впливають на органи чуття учнів і полегшують їм безпосереднє й опосередковане пізнання світу та забезпечують раціоналізацію навчально-виховного процесу. Головне завдання засобів навчання полягає у забезпеченні досягнення навчальної мети завдяки включенню та активізації різноманітних пізнавальних можливостей учня.

Аналіз наукових джерел дозволяє зазначити, що в теорії та практиці загальноосвітньої школи розглянуто педагогічні умови підвищення ефективності організації та управління самостійною навчальної діяльності школярів (А. С. Воловоденко, О. Є. Денисов, Г. В. Ігнатенко. С. С. Матвієнко, П. І. Підкасистий, В. І. Чигринов, М. Х. Якубова та ін.); досліджено самостійну діяльність як засіб активізації навчальної діяльності учнів (І. П. Бобакова, В. М. Буринський та ін); висвітлено окремі аспекти щодо необхідності формування умінь і навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності в процесі використання нових інформаційних технологій (В. О. Качурівський, С. М. Яшанов та ін); використання комп’ютерних технологій, Інтернету в процесі викладання вивчали П. І. Сердюков, В. М. Кухаренко, Н. І. Муліна, Є. С. Полат, О. В. Хутірський. Водночас слід зазначити, що наявні нині психолого-педагогічні дослідження лише побічно розкривають проблему використання засобів навчання в процесі технологічної підготовки школярів.

Виходячи з вищезазначеного, метою статті є визначення ролі та аналіз видів дидактичних засобів організації самостійної творчої навчально-трудової діяльності школярів в процесі технологічної підготовки.

У Національній доктрині розвитку освіти пріоритетним визначено впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують подальше вдосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Це досягається шляхом забезпечення поступової інформатизації системи освіти, спрямованої на задоволення освітніх інформаційних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу [4].

Використання різних засобів навчання надає навчально-методичній роботі з учнями та самостійній навчальній діяльності школярів більш насичений, динамічний, творчий та інтенсивний характер. Сучасна освіта базується в основному на вербальному способі передачі знань, де переважає сприймання усної інформації.

Вирішення проблеми підвищення інтенсифікації навчально-виховної діяльності здійснюється за двома основними напрямами:

• по-перше, шляхом подальшого якісного удосконалення методик викладання;

• по-друге, шляхом удосконалення системи навчальної діяльності, введення елементів дослідництва, посилення самостійної творчої роботи.

Використання аудіовізуальних та інших засобів навчання може виступати важливим напрямом досягнення позитивних практичних результатів, як в першому, так і в другому випадках.

Доцільність використання різних типів засобів самостійної навчально-трудової діяльності зумовлено об’єктивними законами фізіології вищої нервової діяльності та заснованої на них психології особистого сприйняття. Дані фізіології та психології свідчать, що в процесі засвоєння знань переважають органи відчуття. Особливо велика роль у формуванні і розвитку мислення належить візуальному та слуховому аналізаторові.

В умовах стрімкого зростання інформаційних потоків і збільшення дефіциту навчального часу дидактичні засоби дозволяють за один і той же термін часу засвоїти значно більший обсяг навчальних знань. При цьому якість інформації, що засвоюється учнями, підвищується за рахунок її унаочнення, виділення в графіках, діаграмах, схемах, слайдах, відеороликах, головних структурних елементах процесів і явищ [8].

На загал самостійна творча навчально-трудова діяльність може виступати засобом навчання. У своїх рекомендаціях учителеві Л. В. Туровська наводить принципи підходу до класифікації самостійних видів навчальної діяльності у традиційному тлумаченні. Самостійну навчальну діяльність учнів науковець розподіляє на типи за різними ознаками, тобто з використанням різних критеріїв для їх оцінки. Також Л. В. Туровська [7, с. 31] підкреслює, що самостійна навчальна діяльність учнів може вважатися засобом розвитку творчої активності школярів. Крім того, автор акцентує увагу на двох підходах до класифікації видів самостійної діяльності школярів, а саме:

1) розподіл на навчаючі та контролюючі, на творчі та репродуктивні; на такі, які включають, або не включають програмний навчальний матеріал; такі, що проводяться в урочний або в позаурочний час; такі, що виконуються під керівництвом і за допомогою вчителя, або такі, коли учень виконує завдання без допомоги вчителя.

2) здійснює розподіл за місцем її використання у процесі вивчення конкретної теми, що плануються за навчальною програмою, за місцем використання у ході уроку (засвоєння нових знань, формування практичних вмінь та навичок тощо) [5, с. 32].

Однак, повернемося до більш традиційного трактування терміну «засоби навчання». Так І. В. Зайченко [2, с. 121] трактує засіб навчання як матеріальний або ідеальний об’єкт, який «розміщено» між учителем та учнем і використовується для засвоєння знань, формування досвіду пізнавальної, самостійної та практичної діяльності. За його твердженням засіб навчання суттєво впливає на якість знань учнів, їх розумовий розвиток. Досить близьким до даного визначення є твердження А. І. Кузьмінського [3, с. 72]. Він зазначає, що засоби навчання - це предмети шкільного обладнання, які застосовують у процесі навчально-виховної та самостійної навчальної діяльності школярів (книги,

робочі зошити, таблиці, технологічне обладнання, приладдя). Загальноприйнятим є визначення Ю. К. Бабанського: «засоби навчання – допоміжні матеріально-технічні засоби з їх специфічними дидактичними функціями» [6, с. 414].

Існує чимало класифікацій дидактичних засобів навчання. Різноманітність їх класифікування залежить від стану розвитку техніки та технологій. Узагальнений досвід ряду досліджень вчених (Л. Виготський, П. Гальперін, І. Колошина та ін.) дає можливість класифікувати об'єкти, які виконують функцію засобів навчання під час самостійної навчальної діяльності школярів за різними ознаками: за їх властивостями, суб'єктами діяльності, впливом на якість знань і розвиток здібностей, їх ефективністю в навчальному процесі.

За *суб'єктом діяльності* засоби навчання можна умовно розподілити на *засоби викладання* і *засоби навчання.* Так, обладнання демонстрації належить до засобів викладання, а обладнання та інструменти для практичних творчих робіт – до засобів навчання. Засобами викладання користується переважно вчитель для роз'яснення та закріплення навчального матеріалу, а засобами навчання – учні для його засвоєння. Разом з тим, частина засобів навчання може бути і тим, і іншим, в залежності від етапу навчання.

Засоби викладання мають суттєве значення для реалізації самостійної навчальної діяльності учнів, оскільки певною мірою можуть замінювати інформаційну та управлінську функції учителя. Вони допомагають збуджувати та підтримувати пізнавальні інтереси учнів, покращувати надійність навчального матеріалу, зробити його більш доступним, забезпечувати більш точну інформацію про явище, що вивчається, і як наслідок, інтенсифікувати самостійну творчу навчально-трудову діяльність учня та її темп. Їх можна розділити на: засоби пояснювання нового матеріалу, засоби закріплення і повторення та засоби контролю.

Під час використання будь-якого виду засобів необхідно дотримуватися міри та пропорції, які визначаються закономірностями навчання, зокрема, законом інтеріоризації. Так, відсутність або недостатня кількість дидактичних засобів знижує якість знань за рахунок зменшення пізнавального інтересу, утруднення розуміння та образного сприйняття матеріалу. Однак, надмірне використання дидактичних засобів створює розважальний настрій в учнів. Оптимальним при вивченні складної теми є 4-5 демонстрацій за урок, враховуючи й засоби для самостійної роботи учнів та засоби контролю.

За призначенням дидактичні засоби навчання поділяються на три групи:

• інформативні – дозволяють прискорити сприймання складної і великої за обсягом інформації і оптимально орієнтуватися в оперативних діях;

• оперативні – можливість здійснювати певні завдання і операції: аналітичні вказівки, задачники;

• контрольні – призначені для перевірки засвоєних знань – бланки тестів, завдань, комп'ютерних програм [9].

Варто зазначити, що важливою стороною організації самостійної діяльності учнів у навчальному процесі є оснащення її сучасними засобами навчання та максимальне використання їх можливостей. Завдячуючи кабінетній системі, яка функціонує в сучасній школі, ці можливості значно зросли. Проведена велика робота по обладнанню навчальних майстерень та кабінетів з визначення необхідних навчально-наочних посібників, приладів, технічних засобів навчання. Разом з тим реформа школи зажадала розробки нових – електронних підручників і посібників, методичних комплексів (програма – підручник – книга для вчителя – дидактичні матеріали – словники або довідники – книги для школярів), які повинні зробити істотний вплив на весь навчально-виховний процес і зокрема, на організацію самостійної творчої діяльності учнів. Особливе місце у навчанні учнів належить освоєнню ІКТ. У цих умовах важливого значення набуває не тільки прикладний аспект цієї проблеми, але і психолого-педагогічне обґрунтування вибору та використання сучасних засобів навчання на уроках технологій (трудового навчання) і в ході самостійної діяльності. Підручники, навчально-наочні посібники, технічні пристрої та ІКТ повинні розглядатися і вивчатися педагогами не тільки як джерела знань і умінь, не тільки як носії певної інформації, але й як важливий засіб формування особистості як в цілому, так і окремих її сторін розвитку самостійності, морально-естетичних якостей, практичного досвіду [1 с.44].

В сучасній школі використовуються різноманітні дидактичні засоби, які є ефективним чинником організації самостійної творчої навчально-трудової діяльності школярів:

1. Об’єкти навколишнього середовища взяті в натуральному вигляді або препаровані для практичних завдань (технологічне обладнання, його частини тощо).

2. Діючі моделі (машини, механізми, апарати тощо).

3. Макети і муляжі (технічні установки, страви тощо) – є точною копією певного об’єкта. Такі засоби допомагають формувати в учнів правильні уявлення про певний предмет, його властивості.

4. Прилади і засоби для демонстраційних експериментів – полегшують перехід від чуттєвого сприйняття до абстрактного мислення, учні сприймають не готовий матеріал, а активізують свою творчу діяльність.

5. Друковані засоби (таблиці, картки для складання таблиць, роздатковий матеріал) – призначені для систематизації матеріалу, дають учням орієнтири для застосування правил для самостійної індивідуальної роботи і використовуються на етапі формування вмінь та навичок.

6. Графічні засоби (малюнки, схеми, діаграми тощо) – призначені для відображення та формалізації даних.

7. Технічні засоби навчання (діафільми, навчальні кінофільми, радіо- і телепередачі, звуко- і відеозаписи тощо) – обладнання та апаратура, що застосовуються в навчальному процесі з метою підвищення його ефективності, для активізації короткострокової пам’яті під час самостійної навчальної діяльності, поєднують зорове сприйняття із слуховим.

8. Підручники і навчальні посібники – слугують для відновлення в пам’яті, повторення та закріплення здобутих на занятті знань, виконання домашнього завдання, систематизації раніше вивченого матеріалу.

9. Прилади для контролю знань та умінь учнів.

10. Інформаційно-комунікаційні технології – використовують як об’єкт вивчення; як засіб навчання, як засіб творчої діяльності, для підвищення ефективності практичних робіт.

Експериментальні дослідження (Л. Виготський, П. Гальперін, І. Колошина та ін.) та аналіз педагогічної діяльності учителів трудового навчання (технологій) дають підстави стверджувати, що інтенсивність розумового та творчого розвитку залежить від того, чи подаються засоби навчання учням у готовому вигляді, чи конструюються на уроці разом з учителем. Виготовлення засобів навчання сприяє забезпеченню розвиваючого ефекту та більш високої якості знань учнів, ніж їх використання за шаблоном. Це пояснюється тим, що розробка нових засобів навчання, як і вдосконалення освоєних, передбачає зміну пізнавальних завдань та інструкцій, використання нових видів тренувальних вправ. Не абсолютна кількість завдань, а їх різноманітність є однією з дидактичних основ підвищення якості знань учнів, розширення їх світогляду та здібностей.

Нині в практиці навчання розповсюджено три підходи до розробки, конструювання та використання засобів самостійної творчої навчальної діяльності школярів. У відповідності з першим, розробка засобів самостійного навчання не належить до викладання. Тому необхідно використовувати тільки те, що вже є в матеріальному обладнанні кабінету. В цій позиції дані засоби ототожнюються зі звичайними засобами наочності та контролю, що створюють відомий комфорт, без якого не можна обійтись. Прихильники цієї теорії стверджують, що їм для викладання достатньо дошки та крейди.

Інший підхід абсолютизує роль засобів самостійного навчання, які розглядаються як головні та єдині, що забезпечують досягнення мети, а решта компонентів (методи, організація тощо) повинні відповідати та обумовлюватися специфікою засобів навчання. Перебільшення ролі засобів навчання можна розглядати і як негативну реакцію на перший підхід, що заперечує взагалі їх значення та вплив на якість знань і юний розвиток учнів.

Третя позиція полягає в тому, що засоби самостійної навчальної діяльності розглядаються насамперед в системі діяльності вчителя і учнів. Вони виконують певні функції та забезпечують (поряд з іншими компонентами) визначену ними якість знань та розумовий розвиток учнів.

Таким чином, засоби самостійного навчання учнів відкривають широку перспективу для організації самостійної творчої навчально-трудової діяльності школярів. Вони виступають джерелом нової інформації, матеріалом для

спостережень і висновків, надають значну допомогу в подоланні абстрактності у вивченні основ виробництва, сприяють розвитку пізнавальних інтересів та свідомому засвоєнню знань.

Отже, використання дидактичних засобів в організації самостійної творчої навчальної діяльності учнів поліпшує дидактичні умови процесу навчання**,** розширює дидактичний інструментарій, за допомогою якого вчитель здійснює керівництво процесом навчання та самостійного здобуття знань, підсилює його інформативність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жарова Л. В. Организация самостоятельной учебно-познавательной деятельности учащихся : учеб. пособие к спецкурсу / Л. В.Жарова / Ленингр. гос. пед. ин-тим. А. И. Герцена. – Л. : Л ГНИ, 1986. – 79 с.

2. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник / І. В. Зайченко. – К. :Освіта України, КНТ, 2008. – 528 с.

3. Кузьмінський Л. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. / А І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання, 2006. – 311 с.

4. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Педогогічна газета. – 2001. – № 7(85). – С. 2-6.

5. Паюл М. В. Формування самостійності учнів під час навчання і математики : монографія / М. В. Паюл. – К. : Пед. думка, 2000. – 205 с.

6. Педагогика : учебное пособие для студентов педагогических институтов / под ред. Ю. К. Бабанского. – 2-е изд., доп. и перераб. – Просвещение, 1988. – 479 с.

7. Самостоятельные работы на уроках по математике как средство шития творческой активности учащихся : метод, рекомендации / Мин. высшего и среднего образования Украины ; Укр. научн.-метод. Кабинет по среднему образованию ; сост. Л. В. Туровская. – К. : РНМК по ССО, 1985. – С. 31.

8. Танасієнко О. В. Використання технічних засобів навчання у навчальному процесі [Електронний ресурс] / О. В. Танасієнко. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/

9. Класифікація засобів навчання [Електронний ресурс]. - Режим liilp://djerelo.conVeœnomika/150-meroduka-vukladaainia-ekonomiku-kneu/9536-117/